

De Fraters van Tilburg

Congregatie der fraters van O.L. Vrouw Moeder van Barmhartigheid

Organisatie van het onderwijs in de 19^e eeuw

In 1806 werd de onderwijswet Van der Palm -Van der Ende van kracht, waarvan de uitgangspunten waren: *'De oprichting van scholen is voorbehouden aan de staat en het onderwijs dient neutraal te zijn op godsdienstig gebied. Wel zullen de lokalen van de openbare school een uur per dag ter beschikking van de geestelijken worden gesteld, om de jeugd in godsdienstige zaken te onderwijzen'*. Deze wet betrof alle onderwijsinrichtingen behalve het z.g. 'huisonderwijs'. De onderwijzers, die werkzaam waren op openbare scholen, dienden een officieel examen af te leggen voor een departementale commissie, die grotendeels bestond uit predikanten. De wet onderscheidde vier rangen, waarin de mate van bevoegdheid van het onderwijzend personeel werd uitgedrukt. Daarnaast werden de scholen ingedeeld in drie klassen. In de scholen van de eerste klasse diende het personeel de eerste of tweede rang te bezitten. Voor scholen van de tweede klasse was de derde rang voldoende. Voor scholen van de derde klasse - veelal armenscholen - kon volstaan worden met de vierde rang. Op scholen mocht uitsluitend gebruik gemaakt worden van een verplichte boekenlijst. De belangrijkste leverancier hiervoor was de 'Maatschappij tot Nut van het Algemeen'. Vanuit katholiek oogpunt waren deze boekjes doordrongen van 'rationalistisch protestantisme en antipapisme'. Het toezicht op het onderwijs werd uitgeoefend door 'schoolopzieners' die hoofdzakelijk protestant waren.

Ondanks dat de openbare scholen voor iedereen toegankelijk waren - armen hoefden geen schoolgeld te betalen - gingen vooral de armen en minvermogenden vaak niet naar school en bleef het analfabetisme vooral in de zuidelijke provincies - waar vanouds een wantrouwen heerste jegens de protestantse overheid - groot. Bovendien was de armoede in Brabant zo groot dat kinderen al jong werden ingezet in het gezin of in de fabrieks- en huisindustrie. Op het platteland werkten ze al vroeg mee in de landbouw.

De schoolmeesters werden in het algemeen slecht betaald voor de lange schooldagen en de hoeveelheid werk en zorg die zij kregen toebedeeld, waardoor er weinig ambitie was om in het onderwijs werkzaam te zijn. Er was een tekort aan leerkrachten. De klaslokalen waren vaak te klein, ondoelmatig - er was te weinig licht en ventilatie- en overbevolkt, waardoor vooral 's winters de toestand onhoudbaar was.

In de 20er jaren van de 19^e eeuw groeide het protest tegen de 'neutrale' scholen in het zuiden, vooral vanuit katholieke hoek. Door katholieke voormannen werd gepleit voor de vrije inrichting van het onderwijs en tegen de staatsbemoediging in het onderwijs. Ondanks heftige protesten tegen de heersende inrichting van het onderwijs, veranderde er niet veel. Het had helaas wel tot gevolg dat steeds minder kinderen door hun ouders naar school werden gestuurd.

Pas toen liberalen, orthodoxe protestanten en katholieken zich verenigden om de vrijheid van onderwijs te bewerkstelligen werd de Onderwijswet van 1806 aangepast in 1857.

Oprichting Congregatie Zusters van Tilburg

In diverse plaatsen in Zuid-Nederland namen in de eerste helft van de 19^e eeuw pastoors het initiatief om congregaties van vrouwen op te richten met een onderwijs- of verpleegtaak, vooral bedoeld voor de minder bedeeden. Het succes van dergelijke initiatieven werkte aanstekelijk voor andere pastoors, zodat het aantal congregaties in die tijd als paddenstoelen uit de grond schoten.

Het betekende een eerste stap in het emancipatieproces van het veelal verarmde katholieke bevolkingsdeel. Opmerkelijk is wel dat vanaf het begin het bijzonder onderwijs aan jongens en meisjes gescheiden werd. Dit zou tot in de zestiger jaren van de 20^e eeuw, de standaard blijven in het katholiek onderwijs.

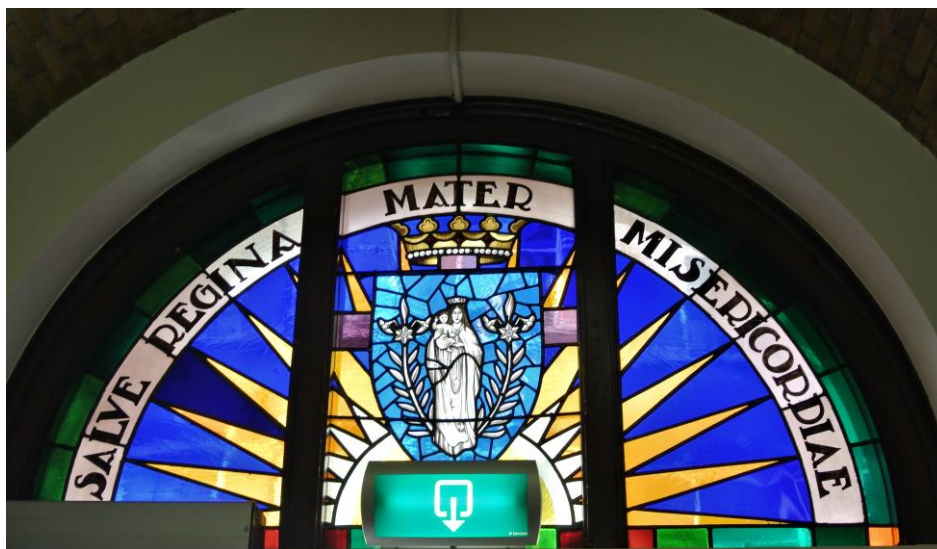
In 1832 stichtte pastoor J. Zwijsen van de parochie het Heike in Tilburg een 'bijzondere' school voor arme meisjes in zijn parochie. Op deze school werden vakken als godsdienstonderwijs en vrouwelijk handwerken gegeven om er zo deugdzame huismoeders van te maken. Hij was hierdoor aangezet door zijn bekommernis met de 'vele arme kinderen, welke hier geheel verlaten zijn'. Via zijn invloedrijke relaties kreeg hij al snel toestemming om op zijn school ook onderwijs te geven. Dit werd gegeven door enkele zusters, die daarvoor uit Engelen waren overgekomen. Hieruit ontstond de Congregatie van de Zusters van Liefde, O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid (SCCM) te Tilburg.

Oprichting Congregatie Fraters van Tilburg

Gesterkt door het succes van zijn bijzondere school voor meisjes streefde pastoor Zwijsen naar de oprichting van een armenschool voor jongens. Directe aanleiding was het verzoek van de Zusters aan Zwijsen, om een oplossing te vinden voor de opgroeiende weesjongens, die intussen de leeftijd van 14 à 15 jaar hadden bereikt en over wie de zusters zich beklaagden. 'De jongens zouden aan de leiding van mannen moeten worden toevertrouwd'.

In het Moederhuis was een zuster komen te overlijden die een aanzienlijke erfenis achterliet. Zwijsen wist Moeder Overste over te halen om de erfenis ter beschikking te stellen aan de oprichting van het Fraterhuis, in ruil waarvoor, de zusters verlost zouden worden van de weesjongens.

Hierna ging Zwijsen op zoek naar geschikte kandidaat-fraters, die bij de Trappisten in de leer werden gedaan. Op 25 augustus 1844 vertrok de eerste kandidaat naar het klooster van de Trappisten. Deze datum wordt als de startdatum beschouwd van de nieuwe congregatie.

Omdat Zwijsen van plan was om niet alleen broeders, maar ook priesters tot zijn Congregatie te laten toetreden, koos hij voor de naam 'fraters', verwijzend naar de middeleeuwse 'fraters van het Gemene Leven', die ook uit leken en priesters had bestaan.

Voor de fraters werd een Constitutie (leefregel) opgesteld, die op 15 september 1845 werd afgekondigd, bij de ingebruikname van het moederhuis van de fraters in Tilburg.

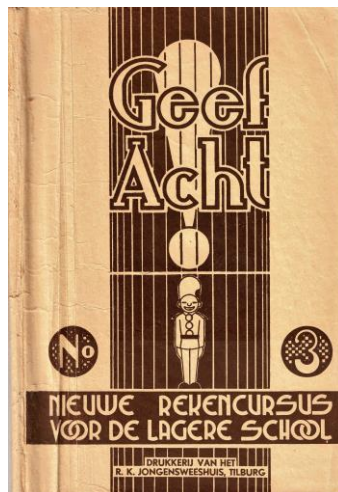
Hierin werd als doel gesteld: *'de leden te vervolmaken, te heiligen en de medemens nuttig te zijn.*

De leden zullen geloften van armoede, van zuiverheid en gehoorzaamheid doen en bovendien de gelofte van zich te zullen toewijden aan het welzijn van de medemens, zoals het (bisschoppelijk) gezag het hen oplegt. Daarbij stellen de leden zich onder bescherming van de H. Maagd Maria, Moeder van Barmhartigheid en de H. Vincentius, weldoener der mensheid.'

Frater Franciscus de Beer (pr.) werd aangesteld als de eerste Superior (Overste), naar het voorbeeld van de Fraters van het Gemene Leven, van het nieuwe Fraterhuis.

In 1854 was de Congregatie in het bezit van een eigen opleiding voor frater-onderwijzers en een eigen seminarie voor priesters. Dit seminarie was niet zo'n groot succes. De laatste cursus voor priesters startte in 1865. In totaal hebben de vier cursussen de congregatie acht priesters geleverd, waarvan twee kort na hun wijding stierven.

Om de Congregatie een inkomstenbron te verschaffen en om te zorgen dat er op de scholen van de zusters en fraters 'katholieke' leerboeken gebruikt zouden worden, werd er in 1846 een drukkerij opgericht ten behoeve van het weeshuis. (Drukkerij r.-k. Jongensweeshuis Tilburg, de voorloper van Uitgeverij Zwijsen). In augustus 1850 startte Zwijsen, na de nodige aanloopproblemen, in zijn Tilburgse parochie 't Heike 'een bijzondere school der 1^e klasse voor het gratis geven van onderwijs aan 'jongens van arme en behoeftige ouders'.

Ruwenberg

In oktober 1851 overleed de apostolisch vicaris van het bisdom Den Bosch, Mgr. H. Den Dubbelden op kasteel Ruwenberg te Sint-Michielsgestel. Mgr. Joannes Zwijsen volgde hem in die functie op, maar bleef nog enkele jaren woonachtig op zijn Tilburgse pastorie, alvorens hij in 1854 'Huize Gerra' betrok, een landhuis gelegen aan de weg tussen Tilburg en Den Bosch, in de gemeente Haaren. Pas op 7 november 1864 verhuisde Mgr. Zwijsen naar het bisschoppelijk paleis aan de Parade 9 in 's-Hertogenbosch.

Voor de Ruwenberg had Mgr. Zwijsen andere plannen. Vanwege de ligging van de Ruwenberg in de nabijheid van het klein seminarie, vestigde hij daar een voorbereidende school voor het seminarie en een opvoedingsinstituut voor jongens uit de betere stand. De Fraters van Tilburg zouden daar de leiding van krijgen. Het kasteel bleek bij nader inzien minder geschikt om huisvesting te bieden aan fraters en kinderen en daarom werd er voor het kasteel een nieuw onderkomen neergezet. Een jaar later, in oktober 1851, werd het in gebruik genomen. Zoals in die tijd gebruikelijk in de 'betere standen', werd er Frans gesproken op het Instituut. Vanaf het begin was de oprichting van het Instituut Ruwenberg in Sint-Michielsgestel een groot succes.

In navolging van de Zusters van Tilburg, vestigden de Fraters zich al voor 1860 in Maaseik en Grave, waar zij een doofstommeninstituut voor jongens en een blindeninstituut voor jongens oprichtten.

Fraters vestigen zich in 's-Hertogenbosch

Petronella Coppens

Petronella Coppens ('s-Hertogenbosch 1790 –1878) heeft in haar leven vele initiatieven genomen om 'liefdewerken' te verrichten. Zij meldde zich bij de 'Zusters van Pastoor Heeren' (Zusters van de Choorstraat), om zich te wijden aan de ziekenverpleging. Als voorwaarde stelde ze, dat ze haar vader aan huis mocht verzorgen, als die ziek zou worden. Omdat dit tot de taken van de zusters behoorde, ging men met deze voorwaarde akkoord. Na enige tijd werd de verpleging aan huis echter verboden voor de zusters, waarna Petronella de Congregatie verliet.

Zij richtte in 1830, uit eigen middelen, een kleine armenschool op. Enkele jaren later liet zij aan de Torenstraat een groot huis bouwen, verdeeld in schoolvertrekken, kamers voor liefdadige verenigingen en een kleine kapel.

Toen zij op leeftijd kwam, wilde zij haar huis en enige fondsen overdoen aan de Zusters van Tilburg, zodat deze de armenschool zouden voortzetten, een gasthuis zouden inrichten en zieken aan huis zouden gaan verplegen.

Dit plan kon niet de goedkeuring wegdragen van Mgr. Zwijsen. De zusters van Tilburg deden niet aan ziekenverpleging aan huis. Bovendien hadden 'de Zusters van de Choorstraat' het onderwijs aan meisjes prima georganiseerd in de stad. Maar voor jongens was er niets.

De in Den Bosch wonende oud-minister van Eredienst Mr. J.B. van Son, wist Petronella Coppens over te halen haar huis en haar fondsen aan te bieden aan Mgr. Zwijsen, met het verzoek er fraters te plaatsen. Wel onder voorwaarde, dat zij als schenkster in een gedeelte van het benedenhuis mocht blijven wonen. De dagschool voor meisjes werd overgedragen aan de Zusters van de Choorstraat. De katholieke jongensscholen werden bekostigd uit schoolgeld dat de ouders betaalden. Zoals eerder gemeld, werd er vanuit de overheid geen geld uitgegeven aan het bijzonder onderwijs.

Bisschoppelijk Mandement van 1868

Een belangrijke impuls voor het katholiek onderwijs, zoals door de fraters gegeven, was het Bisschoppelijk Mandement, een herderlijk schrijven van de Nederlandse bisschoppen van 23 juni 1868. In dit schrijven werd de katholieke leer over het onderwijs uiteengezet. Het maakte historisch gezien, deel uit van de schoolstrijd. De bisschoppen stelden in het stuk, *'dat onderwijs in een openbare neutrale school hooguit een droeve noodzakelijkheid kan zijn'*. De bisschoppen braken een lans voor onderwijs, dat niet alleen de katholieke godsdienst respecteert, maar deze ook onderricht. In het mandement namen de bisschoppen stelling, tegen het principe van openbaar onderwijs, zoals dat door liberalen gehuldigd werd. Het gevolg was, dat de liberalen meer contact gingen zoeken met de confessionele politici aan protestantse zijde, om zich gezamenlijk tegen dit katholieke streven te keren. Binnen de katholieke gemeenschap betekende het mandement uiteindelijk, het einde van de liberaal-katholieken. (volksvertegenwoordigers - toen nog op eigen titel - die van geloofsovertuiging katholiek waren, maar er op sociaal-maatschappelijk terrein, liberale denkbeelden op na hielden.)

Schoolstrijd

De schoolstrijd, die duurde van het midden van de 19^e eeuw tot 1917, leidde uiteindelijk tot een stelsel van onderwijsvoorzieningen, waarbij er onderscheid werd gemaakt tussen openbare en bijzondere scholen. De openbare scholen vielen onder verantwoordelijkheid van het openbare

bestuur (gemeenten en rijk). De bijzondere scholen vielen onder verantwoordelijkheid van uit particulieren bestaande schoolbesturen. Ouders of (godsdienstige) verenigen waren vrij om scholen naar eigen inzicht op te richten. In financiële zin werden deze scholen gelijk gesteld met openbare scholen. Deze financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs kwam in 1917 tot stand en kreeg gestalte in de Wet op het Lager Onderwijs van 1920. Tussen 1888 en 1917 was het vraagstuk van de financiering van het bijzonder onderwijs, een belangrijk politiek thema in Nederland. De Schoolstrijd scheidde confessionele partijen, als de katholieke Algemene Bond en de protestantse Anti Revolutionaire Partij en Christelijk Historische Unie enerzijds en seculiere partijen (met name liberalen) anderzijds. De confessionele partijen waren voor gelijkstelling van het bijzonder onderwijs, de seculiere partijen waren tegen. Na een langdurige politieke en maatschappelijke strijd werd uiteindelijk in 1917, met instemming van alle grote politieke stromingen in Nederland, de financiële gelijkstelling afgesproken. In artikel 23 van de Grondwet is deze gelijkstelling vastgelegd. De financiële gelijkstelling betekende, dat bijzondere scholen in gelijke mate aanspraak konden maken op overheidssubsidie als openbare scholen.

Fraterhuizen in 's-Hertogenbosch.

Fraterhuis 'de Zoete Moeder' aan de Torenstraat 5

Op 7 juli 1862, op de feestdag van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch, vertrokken drie fraters vanuit Huize Ruwenberg per koets naar Den Bosch om daar een nieuwe Stichting te beginnen.

Het fraterhuis aan de Torenstraat werd toegewijd aan 'de Zoete Moeder', een verwijzing naar het middeleeuwse beeld van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch, een mirakelbeeld, dat na een afwezigheid van ruim twee eeuwen, in 1853 weer in de kathedraal was teruggekeerd. Het huis aan de Torenstraat was het eerste huis van de fraters in Den Bosch. Alle in Den Bosch aanwezige fraters, die werkzaam waren aan de diverse parochiescholen, vonden daar huisvesting. De fraters kregen het huis 'Den Missaal' in de Torenstraat, geschonken door mejuffrouw Petronella Coppens, op voorwaarde, dat ze er mocht blijven wonen. Aanvankelijk brachten de fraters de jongensschool onder in een van de spreekkamers. Toen de congregatie in het bezit kwam van belendende huizen liet

frater Antonius het geheel in 1867 en in 1875 verbouwen tot een meer bruikbaar pand voor de huisvesting van een school.

Bij het overlijden van Mgr. Zwijsen - de stichter van de Congregatie - in 1877 telde het fraterhuis aan de Torenstraat 24 fraters. Zij waren belast met de leiding van 5 scholen met bijna 900 leerlingen en een Kweekschool voor onderwijzers, die toen 22 leerlingen telde. In 1884 waren er 25 fraters werkzaam, die de onderwijszorg droegen voor 1065 leerlingen.

In Den Bosch heeft de congregatie van de fraters zich op velerlei terrein snel ontplooid. In Tilburg verliep deze ontwikkeling veel langzamer.

In 1908 bood het pand huisvesting aan 40 fraters. Aangezien het huis in de Torenstraat te klein werd verhuisden de fraters in 1928 naar een nieuw huis aan de Papenhulst. De oude panden kregen een woon- en horecafunctie. Daarbij is het inwendige met fragmenten van een overwelfde kapel geheel uitgekomen. Een in 1969 afgebroken gebouw aan de linkerkant, had een trapgevel en spitsboogramen. Het was via een poortje verbonden met het hoofdbouw.

Fraterhuis Bisschoppelijke Kweekschool 'O.L. Vrouw Zetel der Wijsheid' Sint Josephstraat 18 – 22.

Links naast de kapel van de Bisschoppelijke kweekschool aan de Sint Josephstraat vestigden zich op 7 november 1895 de fraters die verbonden waren aan deze school. Bezuinigingen in het ontwerp zorgden, vanaf het begin, voor veel gebreken aan het gebouw. Vanwege de krappe huisvesting van de fraters aan de Torenstraat werden hier ook de fraters die werkzaam waren op de parochiescholen van Sint-Jacob en Sint-Pieter gehuisvest. In 1941 woonden hier 25 fraters. Na de fusie en verhuizing van de Katholieke Pedagogische Academie in 1980, werd de gemeenschap in 1980 opgeheven. In 1983 werden school, klooster en kapel gesloopt en vervangen door woningen

Fraterhuis 'de Zoete Moeder' aan de Papenhulst 4.

Een van de eerste taken, die het nieuwe Centraal Schoolbureau - de Sint Jan Stichting - in 1912 op zich nam, was een inspanningsverplichting om te komen tot nieuwe huisvesting voor de fraters. Hiervoor had men het oog laten vallen op een terrein van de Zusters Karmelietessen aan de Papenhulst. De plannen voor nieuwbouw hadden echter nog een lange weg te gaan. In 1923 werd er een prijsvraag voor het nieuwe fraterhuis uitgeschreven, die leidde tot de aanwijzing van architect Jos Duynstee uit Den Haag. Architect Hendrik Willem Valk, met wie al eerder contact was gelegd over de nieuwbouwplannen, viel hiermee af, tot zijn grote teleurstelling.

Het ontwerp van Valk werd door Duynstee onveranderd overgenomen. Pas op 1 februari 1928 werd de eerste steen voor het nieuwe fraterhuis aan de Papenhulst gelegd. Op 16 januari 1929 werd het fraterhuis aan de Torenstraat verlaten en betrokken 47 fraters het nieuwe Huis aan de Papenhulst. Met de verhuizing van de fraters, werd ook de naam van het oude fraterhuis meegenomen. Het nieuwe Huis werd toegewijd aan 'de Zoete Moeder'. Achter het nieuwe huis lag een ruime tuin, die reikte tot aan de Binnendieze, die er achter langs stroomt. De tuin werd onderhouden door de fraters zelf. Het orgel voor de nieuwe kapel werd meegenomen uit de kapel aan de Torenstraat. Het was afkomstig van het oksaal van de Sint-Jan en werd oorspronkelijk gebouwd in 1616. Volgens de kronieken gaf Mgr. Zwijsen dit orgel, bij de verwijdering van het oksaal uit de Sint-Jan in 1867, aan de fraters. De gemeenschap van de fraters aan de Papenhulst is in 1987 opgeheven. Het gebouw is sindsdien in gebruik als seminarie 'Sint-Janscentrum' van het bisdom 's-Hertogenbosch

Fraterhuis 'H. Leonardus van Veghel', martelaar van het H. Sacrament, aan de Sonniusstraat 3.

Pastoor Schoenmakers van de parochie H. Sacrament op de Vliert wilde in zijn parochie naast de vestiging van twee lagere scholen, geleid door de Fraters van Tilburg, ook de vestiging van een fraterhuis in zijn parochie. Aanvankelijk betrokken de fraters van de nieuwe scholen in zijn parochie

op 2 oktober 1937 drie woningen in een blok aan de Antoon Derkinderenlaan. Naar ontwerp van de Tilburgse architect C. Panis werd naast de kerk aan de Sonniusstraat het nieuwe fraterhuis gebouwd. Op 30 september 1939 verhuisden de fraters, die werkzaam waren op de Vliert, naar dit nieuwe Fraterhuis. Op 5 november van dat jaar werd het officieel in gebruik genomen. Het nieuwe huis was berekend op de huisvesting van 35 personen. In 1941 woonden er 25 fraters.

Op 1 september 2004 verhuisden de laatste negen fraters vanuit dit huis naar Tilburg en kwam er na 142 jaar een eind aan hun verblijf in 's-Hertogenbosch. Het gebouw is nog steeds eigendom van de fraters, maar is sinds 2005 in gebruik door de stichting Exodus, die jonge delinquenten begeleidt.

Parochiescholen, waar de fraters werkzaam waren

Verhouding fraters en leken-onderwijzers

Van het begin af aan waren op genoemde fraterscholen ook katholieke leken-onderwijzers werkzaam, die merendeels hun opleiding hadden genoten op de katholieke kweekschool en later op de Bisschoppelijke Kweekschool. Het aantal fraters, dat op een fraterschool werkzaam was - met aan het hoofd van de school altijd een frater - was afhankelijk van de vraag vanuit de parochies en het aanbod van beschikbare fraters. Hoewel de verstandhouding tussen lekenleerkrachten en fraters meestal goed was, wilden ook lekenleerkrachten graag bewijzen dat ze in staat waren een r.-k. school zelfstandig te kunnen leiden. Aan de r.-k. lagere scholen van de stad, maakten zij geen kans om tot hoofd van zo'n school te worden benoemd. Bij de oprichting van r.-k. jongensscholen in de parochies van de H. Antonius (aan de Gelderse Dam van 1921 - 1929; heropgericht aan de Jan Schöffelaar 1932) en de parochie H.H. Antonius en Barbara (Graafseweg 1929) werd het lager onderwijs bewust aan lekenleerkrachten gegund. De fraters bleven daar 'buitenspel'.

Indeling van leerlingen op scholen op grond van maatschappelijke status van ouders

Zoals gebruikelijk in de 19^e eeuw werden de leerlingen op scholen toegelaten op grond van de maatschappelijke status van hun ouders. Er werden drie schoolsoorten onderscheiden. Scholen van de 1^e klasse ofwel Burgerscholen genoemd.

Ouders moesten voor hun kinderen schoolgeld betalen (in 1873 b.v. 12 gulden per jaar.) Bovendien werden de leerlingen voorbereid op vervolgonderwijs. De vakken waarin de kinderen werden onderwezen waren spellen, lezen, schrijven, rekenen, de beginselen van algebra en meetkunde, de gronden van de Nederlandse taal, het stelsel van munten, maten en gewichten, vaderlandse en algemene geschiedenis en aardrijkskunde. Godsdienstonderricht op basis van het r.-k. geloof vormde hierbij een logische aanvulling. Genoemde vakken werden ook gegeven op de scholen van de andere klassen.

Scholen van de 2^e klasse ofwel Tussenscholen genoemd.

Bedoeld voor leerlingen waarvan de ouders tot de 'lagere middenstand' behoorden. Ouders moesten voor hun kinderen schoolgeld betalen. Voor een kind werd 30 cent per twee weken gerekend. De bedragen werden per week, kwartaal of per jaar betaald. Bij alle scholen was het regel dat er korting werd gegeven als er meer kinderen uit een gezin naar dezelfde school gingen. Deze vorm van onderwijs werd als eindonderwijs beschouwd. In de praktijk leerden de meeste leerlingen vervolgens een beroep.

Scholen van de 3^e klasse of Armenscholen.

Onderwijs op de Armenschool was kosteloos maar er moest wel betaald worden voor schrijfbehoeften, schoolboeken en verdere benodigdheden. Het armenbestuur van de diverse parochies moest voor deze leerlingen een vergoeding betalen aan de fraters. Kinderen waren toelaatbaar vanaf zeven jaar en moesten de school verlaten als zij veertien jaar werden. Tot de Armenschool worden alleen kinderen toegelaten van ouders die 'geheel onvermogen' zijn. Kinderen van ambtenaren zijn niet toelaatbaar. Ook als ouders belasting betaalden of een vast inkomen hadden van zes gulden per week, kwamen hun kinderen niet in aanmerking voor kosteloos onderwijs.

Binnenstad

Parochie Sint-Jan

- In 1865 startten de fraters verderop in Torenstraat een burgerschool gewijd aan Sint-Aloysius.
In 1911 werd aan de lagere school Sint-Aloysius, de Sint-Aloysius Mulo (met handelsklassen) verbonden. De nieuwbouw voor beide scholen in de Sint-Josephstraat kwam in 1912 gereed. De jongensschool Sint-Aloysius in de Sint-Josephstraat bleef bestaan tot 1967.

- Op 19 juli 1862 werden de eerste negentien jongens aangenomen op de Sint-Jansschool (tussenschool) in de Torenstraat. In 1912 verhuisde deze school naar de lokalen aan de Predikherenpoort, waar voorheen de burgerschool Sint-Aloysius was gevestigd. De school werd in 1937 opgeheven.

- In mei 1872 werd in de Verwersstraat de Sint-Josephschool geopend met 55 leerlingen, bedoeld voor de kinderen van de kleine burgerstand, een z.g. tussenschool. Na opheffing van de 'tussenschool' werd in 1920 de Sint-Josephschool aan de Verwersstraat parochieschool van de parochie Sint-Jan. In 1951 werd deze omgezet in een r.-k. jongensschool voor VGLO (Voortgezet Gewoon Lager Onderwijs)
- De VGLO-school aan de Verwersstraat verhuisde later naar de Sint-Josephstraat als r.-k. Centrale school voor VGLO. In 1962 had deze school 160 leerlingen. In 1968 werd deze schoolvorm, door de veranderingen in de Mammoetwet, omgezet in de IVO-mavo.
- In 1959 werd in de parochie Sint-Jan een tweede r.-k. jongensschool Sint-Aloysius opgericht in de nieuwbouwwijk Zuid aan de Adriaan Willaertstraat. Deze school werd in 1960 geopend. In 1974 ging de Onze Lieve Vrouweschool er in op. In 1981 verhuisde de Sint-Aloysiuschool naar de Liviusstraat 4. Vanaf 2000 heet de school 'Het Bossche Broek' (locatie Zuid).

In het jaar 1887 waren de fraters van Tilburg 25 jaar werkzaam in 's-Hertogenbosch. Ter gelegenheid van dat jubileum schreef frater Calasanctius Seroen, de organist van de fraterschool in de Torenstraat, het lied: 'Aan de Zoete Lieve Vrouwe'. Als melodie koos hij voor een compositie van Fredrich Silcher: 'Drauss is alles so prachtig'. Het lied werd voor het eerst gezongen bij de plechtige viering van het zilveren jubileum van de fraters in de Sint-Jan in juli 1887, door de ruim 1300 leerlingen van de Bossche fraterscholen, die in processie met vaandels en banieren naar de Sint-Jan waren opgetrokken. In 1892 werd de tekst van het lied aangepast bij de bisschopswijding van Mgr. W. van der Ven door frater Arsenius Lommers.

Dit lied wordt sinds die tijd beschouwd als het 'Volkslied ter ere van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch'. Dat er tot driemaal toe gezongen wordt over 'kinderen', die de Zoete Lieve Vrouw eren, doet niets af aan de populariteit van het lied.

Vanaf 1932 tot 1967 werd het beeld van de Zoete Lieve Vrouw van 's-Hertogenbosch, tijdens de Plechtige Omgang door de Bossche straten gedragen door de fraters van Tilburg.

Op alle Bossche fraterscholen bevond zich de beeltenis van de Zoete Lieve Vrouw, als teken dat de Zoete Lieve Vrouw de 'schutpatrones' was van de Bossche fraters.

Parochie Sint-Jacob

- Op 12 september 1870 had de inzegening plaats van de armenschool van de parochie Sint-Jacob 'Achter den Doove'. Pastoor Kempers was daarvan de oprichter en frater Wilhelmus Becx werd met de leiding belast. Deze parochieschool begon met 42 leerlingen. In 1894 werd de Sint-Jacobschool uitgebreid. In 1965 werd op deze school nog door fraters lesgegeven.
- Pastoor C. Prinsen opende op 3 november 1909 de nieuwe Sint-Jacobschool - als tussenschool- 'op de Kanaal'. De school bleef tot 1956 aan de Zuid-Willemsvaart voortbestaan onder leiding van de fraters. In 1956 werd de 'nieuwe' Sint-Jacobschool aan de Jacob van Maerlantstraat geopend. In 1962 was zij de grootste fraterschool van de stad met c.a. 450 leerlingen. Naast het aanbod van leerlingen uit de binnenstad, de Indische buurt en de wijk Eickendonk trok de school veel aanwas van leerlingen uit de nieuwbouwwijken Zuid II en de Aawijk. In 1966 verlieten de fraters de Sint-Jacobschool. In 1981 werd de Sint-Jacobschool afgebouwd. Het oude schoolgebouw aan de Zuid-Willemsvaart werd na 1956 bestemd als parochiehuis. Later vonden er ook sportclubs huisvesting. In 1982 werd het pand gesloopt..
- In 1958 werd de naam Sint-Jacobschool voor de lagere school aan de Mgr. Prinsenstraat veranderd in Mgr. Prinsenschool. Als interparochiële school voor individueel onderwijs voor zwakbegaafde jongens was deze school tevens bestemd voor voorbereidend lager technisch onderwijs. In 1962 waren er 130 leerlingen. In 1975 verhuisde de Mgr. Prinsenschool naar de Ruusbroeckstraat en werd toen 'de Wending' genoemd. Deze school is opgeheven in 1983.

Frater Celestinus Mutsaers 1864 – 1936

Legendarisch en uitermate populair in de parochie Sint-Jacob, was frater Celestinus. Hij had grote verdiensten voor het onderwijs, voor de kleine congregatie en voor het patronaat van de parochie Sint-Jacob. Daarnaast was hij toneelschrijver, verteller en stond hij onvermoeibaar klaar voor de parochianen van Sint-Jacob die hem op handen droegen.

Oud-leerlingen richtten een Celestinusclub op, die zijn nagedachtenis in ere hield. Na zijn overlijden werd hij in Den Bosch geëerd met een straatnaam in de Graafsewijk.

Parochie Sint-Cathrien

- De parochie van Sint-Cathrien bezat al sinds 1842 een gemengde school. In 1871 verhuisden de meisjes naar de nieuwbouw van de zusters in de Postelstraat. Aan de Kuipertjeswal werd toen een nieuwe jongensschool gebouwd, voor zowel arme- als burgerkinderen. In 1877 werden door pastoor AWD Kuppens stappen gezet om het onderwijs toe te vertrouwen aan de fraters. De fraters stemden toe om de arme jongens over te nemen. De burgerkinderen konden overgaan naar de reeds bestaande burgerschool van de parochie Sint-Jan. Ook een deel van de jongens van de parochieschool van Sint-Pieter vond aanvankelijk een plaats op de Sint-Cathrienschool. Op 10 september 1877 werd deze school geopend met 86 leerlingen onder leiding van frater Josephus Paulusse. Een ander deel van de jongens van de parochie Sint-Pieter, ging naar de 'arme' Sint-Jansschool aan de Torenstraat. In 1953 verhuisde de school naar nieuwbouw aan de Kruisbroedershof. De fraters zijn op de Sint-Cathrienschool werkzaam geweest tot september 1958. In 1979 werd de Sint-Cathrienschool opgeheven. In 2000 verhuisde de basisschool Sint-Aloysius-Keysershoff van de Keizerstraat naar het oude schoolgebouw aan de Kruisbroedershof, waar de school verder ging onder de naam 'Bossche Broek' (locatie centrum).

Parochieschool Sint-Pieter

- De parochie van Sint-Pieter had al in 1843 een armenschool voor jongens, die geleid werd door de Broeders van Maastricht. Vanwege een conflict van het kerkbestuur met de Broeders, (die enkel een Armenschool wilden bedienen) over de oprichting van een burgerschool (waar schoolgeld voor gevraagd zou worden) en die het kerkbestuur graag tot stand had zien komen, trokken de Broeders zich terug uit Den Bosch. De Broeders werden vervangen door burgerpersoneel. Door voortdurende wisseling van personeel en omdat de zaken niet naar wens gingen, besloot men de school op te heffen. Pastoor Spierings van de parochie Sint-Pieter deed pogingen, binnen zijn eigen parochie een school op te richten, die bediend zou worden door fraters. Nadat hij nieuwe schoollokalen had laten bouwen voor de Zusters van de Choorstraat, liet hij de oude lokalen afbreken en er een nieuwe jongensschool bouwen met een ruimte voor de 'kleine Congregatie'.
- Op 24 oktober 1889 werd de nieuwe school ingewijd en de volgende dag startte het onderwijs onder leiding van frater Arsenius aan 60 leerlingen. Deze school werd begin jaren 20 van de 20^e eeuw gesloten wegens een tekort aan leerlingen. In 1956 is het oude schoolgebouw gesloopt.

Wijk het Zand

Parochieschool Sint-Leonardus,

- In 1905 was de nieuwe Sint-Leonarduskerk op het Zand gereedgekomen. De kinderen van de nieuwe parochie bleven aanvankelijk verbonden met de parochiescholen in de binnenstad. Op 31 augustus 1912 startten de fraters het onderwijs op de beide jongensscholen (burgerschool aan de Kempenlandstraat en parochieschool aan de Cuperinusstraat) voor deze parochie. De fraters die werkzaam waren op deze school werden gehuisvest bij de Kweekschool aan de Sint Josephstraat. Lang zijn de fraters niet op het Zand werkzaam geweest. In 1917 besloot het hoofdbestuur van de fraters tot inkrimping van het onderwijsterrein van de fraters en op 1 mei 1918 trokken zij zich terug uit beide scholen en lieten zij het onderwijs over aan lekenonderwijzers.
- Lang heeft deze beslissing niet geduurd. Door een reorganisatie van scholen door de Sint Jan Stichting werd de Sint-Aloysius-school in de Sint Josephstraat gesplitst en keerden de fraters begin jaren '20 terug naar de Kempenlandstraat. De r.-k. jongens-school Sint-Leonardus kreeg nu de naam Sint-Aloysius-school. Tot september 1958 zijn de fraters aan deze school verbonden geweest. De Sint-Aloysius-school is tegelijk met de jongensschool Sint-Leonardus in 1963 gesloten. De jongens gingen voortaan naar de Sint-Leonardusschool (voorheen voor meisjes en geleid door de Zusters van JMJ) aan het Emmaplein.

Sint-Aloysiuschool Boschveldweg-Kempenlandstraat

Patronaten of Kleine Congregaties

De Kleine Congregaties waren inrichtingen voor de jeugd boven 12 jaar. Op zon- en feestdagen kwamen daar de jongens bijeen om zich te vermaken en geestelijk onderricht te krijgen. De bijeenkomsten begonnen om 4 uur 's middags en eindigden om 8 uur 's avonds. In alle vier de Bossche parochies werden na 1885 dergelijke congregaties opgericht. Scholen en patronaten waren aanvankelijk op één terrein gehuisvest. In 1910 kreeg de Sint-Cathrien een nieuw patronaatsgebouw dat een groot gedeelte van de speelplaats in beslag nam. In 1917 trokken de fraters zich terug uit de patronaten, op aandringen van de parochiegeestelijkheid. De fraters bleven op maatschappelijk sociaal gebied actief in het Don Boscowerk (bedoeld voor probleemjongeren), bij het jeugdwerk (zoals de Jeugdnatuurwacht) en bij sportclubs (zoals bij de Bossche voetbalclub TGG en RKJVV).

Vormschool later katholieke kweekschool

In oktober 1868 startten de fraters in Den Bosch met de Vormschool, dit was een opleidingsinstituut voor leken-onderwijzers met 12 leerlingen. De lessen werden verzorgd door een tweetal fraters, terwijl de secretaris van de bisschop belast werd met het geven van godsdienstonderwijs. Deze fraters waren overdag verbonden aan onderwijs aan jongens en moesten voor- en na schooltijd lessen verzorgen aan de Vormschool. Met de oprichting van de Vormschool wilde Mgr. J. Zwijsen een daad stellen, die een direct uitvloeisel was van de leer, die in het Mandement van 1868 werd verkondigd, waarbij katholieke scholen de enige volkomen betrouwbare onderwijsinrichtingen waren voor de katholieke jeugd. In 1880 werd de naam Vormschool vervangen door de Katholieke Kweekschool. De Katholieke Kweekschool heeft in Den Bosch in de schaduw gestaan van de Rijkskweekschool, die aan de Papenhulst was gevestigd en die een zeer goede naam had. Ondanks de pogingen van de fraters om de Katholieke Kweekschool leven in te blazen lukte het maar niet om deze een stevige basis te geven en in 1892 besloot men geen nieuwe leerlingen meer aan te nemen.

Bossche Schoolstrijd

Het bleef de Bossche bisschoppen een doorn in het oog dat er in het bisdom alleen neutrale opleidingsinstituten waren voor de opleiding van onderwijzers (Rijkskweekschool in Den Bosch en enkele Rijksnormaalscholen waar onder ook een in Den Bosch). De in 1892 nieuw aangestelde bisschop W. van der Ven besloot in juli 1893 – midden in de 'schoolstrijd over de huisvesting van de Rijkskweekschool' tot de oprichting van een r.-k. Kweekschool in Den Bosch. Daarbij wilde hij de leiding toevertrouwen aan de Fraters van Tilburg. Tegelijkertijd speelde de kwestie over de nieuwe huisvesting van de Rijkskweekschool in Den Bosch. Het oude gebouw aan de Papenhulst was in 1892 afgekeurd. Het stadsbestuur kreeg deze keus voorgelegd: Of voor 150.000 gulden een nieuwe school laten bouwen op kosten van de gemeente of verplaatsing van de school naar Nijmegen, waar het gemeentebestuur wel bereid was om dit geld voor nieuwbouw op tafel te leggen. De (katholiek-) liberalen in Den Bosch waren daartoe ook bereid en gaven daarbij steun aan het openbaar onderwijs. De principieel katholieken in de raad wilden niet dat de gemeentelijke overheid werd opgezadeld met de kosten van de bouw van deze 'openbare rijkskweekschool'. De stemmen in de raad staakten (bij een gelijk aantal voor- en tegenstemmers) in april 1893, maar op 26 mei 1893 stemde de raad met 10 tegen 9 stemmen toch in met een kredietverstrekking voor de bouw van de Rijkskweekschool. Na de gemeenteraadsverkiezing die zomer kwam de nieuwe raad op 5 september bijeen. Hierbij werd met 13 tegen 9 een motie van de heer P. Meuwese aangenomen, waarin stond dat 'het raadsbesluit van 26 mei werd ingetrokken, omdat het niet in het financiële belang van de gemeente was om nieuwe gebouwen voor de Rijkskweekschool te stichten'. Op het aanbod van het Bossche Departement Tot Nut van het Algemeen, om het Rijk de benodigde som geld aan te bieden voor de

bouw van de Rijkskweekschool, ging de minister niet in. De school verhuisde naar Nijmegen. Hierdoor kwam voor de bisschop de weg vrij voor de stichting van een Bisschoppelijke kweekschool in Den Bosch.

Bisschoppelijke Kweekschool

De familie van Gulick uit Den Bosch stelde voor de vestiging van de nieuwe school een terrein en een legaat ter beschikking gelegen tussen de Eerste en Tweede Nieuwstraat (later Sint Josephstraat geheten). Als architect van het complex werd de heer W. Th. Van Aalst aangewezen. Die kreeg de opdracht om een school met internaat voor 80 leerlingen, een kapel en een woonhuis voor de fraters te ontwerpen. Aan de Nieuwstraat kwam het rectoraat, het woonhuis van de rector. Op 17 mei 1894 werd het gebouw aanbesteed en gegund aan de Bossche aannemer A. van Mierlo. Op 7 november 1895 vond de opening en inwijding plaats van de Bisschoppelijke Kweekschool voor r.-k. onderwijzers en werd er gestart met 20 kwekelingen. De latere bisschop van Den Bosch, Arnold Frans Diepen - die in 1866 als een van de eerste leerlingen op de fraterschool in Den Bosch was ingeschreven - werd door Mgr. van der Ven als priester-rector van de nieuwe kweekschool benoemd en frater Gerardus van Velthoven werd de eerste directeur.

Na een schuchtere start, groeide de school uit tot een instituut met een uitstekende reputatie, dat tientallen jaren het r.-k. bijzonder onderwijs in de stad en Meierij voorzag van prima onderwijzers.

Bisschoppelijke kweekschool aan de St. Josephstraat. Links het klooster van de fraters, dan de kapel en rechts daarvan de klaslokalen. De slaapzalen voor de kwekelingen waren op zolder.

In de jaren zeventig brak de school grondig met het verleden. In 1970 verdween het internaat en er kwam een HAVO-top, gevolgd door een driejarige opleiding tot leerkracht. De school werd in 1971 toegankelijk voor meisjes en er vonden fusies plaats met andere kweekscholen van de stad: de Mariënborg, Concordia en de Opleiding tot kleuterleidster (KLOS). De naam 'Bisschoppelijke Kweekschool' verdween in 1969 en werd 'Katholieke Pedagogische Academie', later PABO en vanaf 1996 de 'Fontys Hogeschool'. Bestuurlijk werd de school onderdeel van de Katholieke Leergangen (vanaf 1996 ook Fontys Hogeschool geheten).

In 1980 betrokken de vier onderwijsopleidingen van de stad gezamenlijk een nieuw schoolgebouw aan de Frans Fransenstraat in het stadsdeel Noord. Het leegstaande pand in de Sint Josephstraat werd gekraakt, tijdens de laatste grote kraakactie die de stad kende. Een ontruimingsactie werd in

1983 gevolgd in door de sloop van het bijna honderd jaar oude gebouw. Een woonflat en een kantoorgebouw, waarin de Sociale Verzekeringsbank zich vestigde, werden op de voormalige kweekschool-grond aan de Sint-Josephstraat en Kardinaal van Rossumplein gerealiseerd.

Kapel van de Kweekschool

Centraal Schoolbureau Sint Jan Stichting

Het Fraterhuis in de Torenstraat ressorteerde onder het kerkbestuur van de parochie Sint-Jan, maar de fraters die er woonden, ressorteerden onder alle kerkbesturen van Den Bosch. Met het kerkbestuur van de Sint-Jan was overeen gekomen dat alles wat er na de jaarlijkse uitgaven van de rijkssubsidie overbleef aan het kerkbestuur toekwam, die ook alle schoolgelden ontving.

Een nieuw contract zou uitkomst bieden, waardoor subsidies en schoolgelden in zijn geheel aan de fraters toekwamen. De plebaan wilde hiermee wel akkoord gaan, als de fraters dan ook de schulden en eventuele nieuwbouw voor hun rekening wilden nemen. De fraters waren bang dat dit hun financiële draagkracht te boven zou gaan.

Na overleg met de andere pastoors van de stad kwam in 1911 het Centraal Schoolbestuur tot stand. Dit Centraal Schoolbestuur zou alle fraterscholen van de stad gaan omvatten, zodat de parochiële (school-) besturen vervielen en men zich voor alle zaken kon wenden tot het Centraal Schoolbestuur. Het Centraal Schoolbestuur werd op 28 december 1911 actief onder de naam Sint Jan Stichting.

Bij een reorganisatie van lagere scholen in 1937 nam de Sint Jan Stichting het besluit om het onderscheid tussen parochiescholen en tussenscholen te laten vervallen. Voor de Aloysiusscholen (opleidingsscholen, waar het onderwijs zich richtte op vervolgonderwijs) bleef het schoolgeld 30 gulden per gezin. Pas in 1956 gaf het bestuur van de Sint Jan Stichting aan te streven naar afschaffing van het onderscheid tussen de lagere scholen.

In 2002 fuseerden de Sint Jan Stichting en de Stichting Primair Onderwijs 's-Hertogenbosch tot Signum.

Middelbare Handelsavondschoon Sint-Rafaël

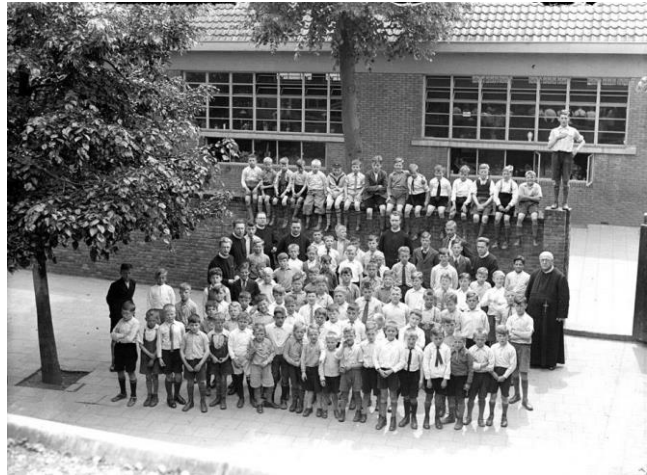
Op 20 januari 1918 werd door de fraters een driejarige avondhandelskursus gestart, ten behoeve van de opleiding van winkel- en kantoorpersoneel. Omdat hier veel belangstelling voor bestond werd drie maanden later op 24 april 1918 de Sint-Rafaëlstichting in het leven geroepen. Na het terugtrekken van de fraters uit de patronaten (1917) bestond de behoefte bij de fraters om zich op een ander terrein nuttig te maken voor de oudere jeugd. In september 1918 had de school 110 leerlingen.

De school werd een jaar later door de Inspectie van het Middelbaar Onderwijs erkend als Middelbare Handelsavondschoon. De opleiding werd omgezet in een 5 jarige cursus. Het was de enige school in Nederland, door fraters bediend, die het predicaat 'middelbaar' mocht voeren.

Het leerlingenaantal liep op tot 300 in 1943. In latere jaren werd deze opleiding ook toegankelijk gesteld voor vrouwen. In 1962 had de school 325 leerlingen. De school was gevestigd in de Sint-Josephstraat.

BLO-dagschool

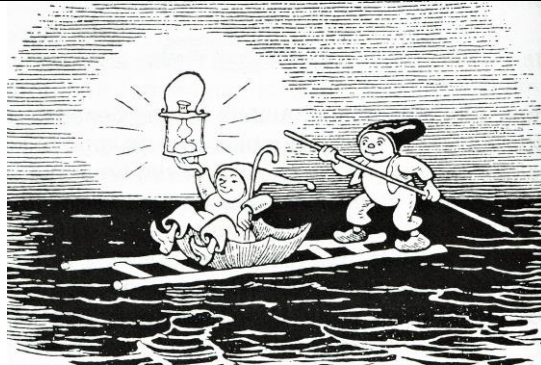
Op 11 september 1924 werd door de fraters de - eerste binnen de congregatie - BLO-dagschool Sint- Franciscus opgericht in een bijgebouw van een leegstaand schoolgebouw aan de Nieuwstraat. Eerder dat jaar werd het Buitengewoon lager Onderwijs door de Staat erkend en werd subsidie voor deze onderwijsvorm beschikbaar gesteld. De gemeente zou zorg dragen voor huisvesting en een subsidiebedrag per leerling, terwijl de congregatie zou zorgen voor de inrichting en onderhoud.

Bij de start telde de school twee fraters. Na vele omzwervingen, via een v.m zoutkeet aan de Papenhulst, kreeg de school in 1932 een vaste plek aan de Keizerstraat in de voormalige Openbare School.

Langzamerhand groeide de school tot een tien-klassige school met 8 groepen voor debielen en 2 voor imbecielen. De school bood ook nazorg voor de leerlingen die de school verlieten. De school was niet alleen van betekenis voor Den Bosch. Ook de omliggende gemeenten profiteerden van deze onderwijsvoorziening. In 1974 verhuisde de Sint-Francisschool naar een vrijgekomen vleugel van de Sint-Jacobschool aan de Jacob van Maerlantstraat.

Puk en Muk zijn de hoofdpersonen uit een reeks Nederlandse kinderboeken die geschreven werd door Frans Fransen, pseudoniem van frater Franciscus Xaverius van Ostaden (1896-1961). Deze frater startte zijn onderwijsloopbaan in Tilburg, alvorens hij in 1932 aan de B.L.O. Sint-Franciscus in de Keizerstraat in Den Bosch ging lesgeven. Bijna dertig jaar werkte hij met deze 'moeilijke' kinderen. Op deze school was Frans Fransen ook enige tijd hoofd. Fransen stierf in het zicht van zijn pensioen op weg naar zijn werk op 19 oktober 1961 in Den Bosch na een hartaanval. Tot aan zijn dood woonde hij in het klooster aan de Papenhulst. De geestelijke vader van Puk en Muk is de Oostenrijkse tekenaar Carl Storch (1868-1955). In 1906 publiceerde hij de eerste tekeningen van Puk en Muk in het kindertijdschrift 'Der Seraphische Kinderfreund'. Vanaf 1926 schreef Frans Fransen vervolgverhalen bij de tekeningen van Storch, die werden gepubliceerd in het tijdschrift De Engelbewaarder van het r.-k. Jongensweeshuis van de Fraters van Tilburg. Een jaar later verscheen het eerste avontuur van Puk en Muk in boekvorm. Storch en Fransen maakten samen twaalf Puk en Muk-boeken. De tekeningen in een van de boeken waarin Puk en Muk over een onderaardse rivier varen, met onder andere het strandje met de salamanders, is rechtstreeks geënt op de Binnendieze zoals die was voor de grote restauratie. Frater Frans moet die situatie goed gekend hebben want die stroomde onder zijn school in de Keizerstraat door. De schrijver gebruikte namen van Bossche straten en wijken zoals Siberië, 't Stortje, de Parade, Achter 't Wild Varken en Achter de Wereld. De tekening met de appels voor de winter op planken in een grote kelder is een verbeelding van de kelders van het Fraterhuis in de Papenhulst. Na de Tweede Wereldoorlog verschenen er nog vier boeken, die door Bosschenaar Leo van Grinsven werden geïllustreerd. De Fontys Hogeschool (Pabo) in deze stad is sinds 1980 gevestigd aan de Frans Fransenstraat op Noord.

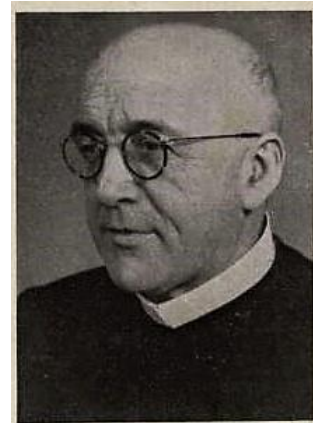

Puk en Muk varen op een 'onderaardse rivier' (de Binnendieze?) uit 'Puk en Muk in de onderwereld'.

AMO en de Stichting Ignacio

Frater Ignacio, die werkzaam was op de Sint-Franciscusschool, bekommerde zich om oud- leerlingen die er na hun vertrek van de Franciscusschool niet in slaagden om aan het werk te komen. Sommigen van hen zouden er, gezien hun handicap, nooit in slagen om aan het werk te vinden. Frater Ignacio had voor hen een 'beschutte werkplaats' voor ogen. Hij richtte samen met anderen in 1945 de Stichting AMO (Arbeid Met Onvolwaardigen). Vanuit het Latijn vertaald betekent amo 'ik bemin'. In maart 1945 kregen zij de beschikking over een oude sigarenfabriek en er werd gestart met een timmerwerkplaats en een boekbinderij. Voortdurend was er geld nodig. Er werden werkmeesters voor deze jongeren aangesteld, die moesten worden betaald. Materialen moesten worden aangeschaft en de leerlingen moesten ook wat verdienen. Frater Ignacio trok er onvermoeibaar op uit om - met succes - de nodige fondsen bij elkaar te krijgen.

Uit dankbaarheid voor de man die aan dit werk zijn krachten gaf, heeft men na het overlijden van frater Ignacio de naam 'AMO' veranderd in 'Ignacio-Stichting'(1956 - 1970). Uit deze Stichting is de tegenwoordige Weenergroepe voortgekomen, het werk- en ontwikkelbedrijf van de gemeente 's-Hertogenbosch dat werk verschaft aan mensen met 'een afstand tot de arbeidsmarkt'.

Frater Ignacio 1878-1947

Reorganisatie Bossche scholen 1920

Ten gevolge van de geleidelijke verplaatsing van de Bossche bevolking van de oude binnenstad naar de omliggende nieuwbouwwijken sinds het begin van de 20^e eeuw was het begin jaren '20 nodig dat ook het scholenbestand van de Sint Jan Stichting zich daaraan aanpaste.

Nieuwe parochies hadden nieuwe scholen nodig voor de aanwas van bevolking in de nieuwe wijken en bij de scholen in de oude binnenstad liep het leerlingenaantal terug. Er werd een heel nieuw scholenplan ontworpen en de Sint Jan Stichting nam deze reorganisatie ter hand.

- De tussenscholen aan de Verwersstraat (Sint-Joseph) en de Zuid-Willemsvaart (Sint-Jacob) vervielen.
- De parochieschool van Sint-Pieter werd opgeheven, mede vanwege het lage aantal leerlingen.
- De Sint-Josephschool aan de Verwersstraat werd parochieschool van Sint-Jan en de Sint-Jacob kreeg twee volksscholen, een bij de kerk Achter de Dove en een aan de Zuid-Willemsvaart.
- De Sint-Aloysiuschool aan de Sint-Josephstraat werd gesplitst. Een deel bleef in de Sint-Josephstraat een ander deel verhuisde naar de Kempenlandstraat.

- De Mulo aan de Sint-Josephstraat, toen nog onderdeel van de St. Aloysiuschool, kwam in 1918 op zichzelf te staan als Sint-Paulus MULO. In 1962 had de school ca 400 leerlingen. In 1978 verhuisde de Sint-Paulusmavo naar de wijk Maaspoort aan het Geerke. In 1994 fuseert de Paulusmavo met de Sancta Maria Mavo aan de Aartshertogenlaan. De noodschool op de Maaspoort werd opgeheven. Een tweede MULO, speciaal voor de handelsrichting, werd opgericht in 1922 en kreeg de naam Sint-Angelusschool. Deze naam verwees naar frater Angelus, voormalig hoofd van de Sint-Josephschool aan de Verwersstraat en later directeur van de Bisschoppelijke Kweekschool. In 1927 vestigde de Sint-Angelus Ulo zich in de voormalige openbare stadsschool aan de Wolvenhoek De fraters zijn aan deze school verbonden geweest tot september 1958. In 1963 verhuisde de Sint-Angelus Ulo naar een nieuwbouwcomplex aan het Muntelbolwerk 10.

Parochie H. Antonius en H. Barbara, wijk Hinthamerpoort.

- In 1939 werd in de parochie van pastoor Barten een nieuwe fraterschool van architect C. Evers geopend aan de Lagelandstraat 19, die de naam kreeg van de Sint-Willibrordus, ter gelegenheid van zijn 12^e eeuwfeest. Het was de tweede jongensschool van deze parochie.

Aan de Graafseweg 54 bevond zich sinds 1929 de Petrus Canisiuschool, die geleid werd door leken-onderwijzers. De leerlingen van Petrus Canisiuschool gingen over naar de Sint-Willibrordusschool. Het vrijgekomen schoolgebouw aan de Graafseweg werd de Glorieuxschool voor regerings- en voogdijkinderen.

Deze school werd geleid door de Broeders van Dongen. In 1953 gingen de leerlingen van de Willibrordusschool over naar de Pater Damiaanschool

Parochie H. Sacrament, wijk de Vliert

In de nieuw opgerichte parochie van het H. Sacrament (1933) werden twee fraterscholen opgericht: de Pius X school aan de Aartshertogenlaan en de Sint-Tharcisiuschool in de Vogelwijk.

- De Sint-Tharcisusschool aan het Vogelplein, startte op 6 september 1937 en was bestemd voor jongens uit sociaal-zwakkere milieus. De school heeft bestaan tot 1974. De overgebleven leerlingen van deze saneringswijk verhuisden naar de Pius X school.

- Op de Pius X school werd het onderwijs aangevangen met 266 leerlingen op 20 september 1937. De architecten van het gebouw waren P. Knoers en C. Evers. Op 11 oktober 1939 werden beide scholen door Mgr. Diepen ingewijd. In 1968 werd de Pius X school een gemengde school, door de fusie met de r.-k. meisjesschool Maria Goretti. Drie jaar later, op 5 juli 1980, sloot de Pius X school haar deuren. Het laatste hoofd was frater Arnoldino.

Parochies H. Antonius – H. Sacrament, wijken de Muntel en de Vliert

- In september 1951 startte de Mgr. Zwijsenschool op de bestaande Pius X -, Sint-Tharcisius- en Sint-Antoniusschool aan de Jan Schöffelaan. Op 8 oktober 1951 konden de leerlingen naar hun nieuwe school. Op 30 januari 1952 werd aan de Leonardus van Veghelstraat de nieuwe -interparochiële- lagere school Mgr. Zwijsen ingezegend. Deze jongensschool werd gesticht om de naoorlogse geboortegolf in de wijken de Muntel en de Vliert op te vangen. De laatste frater op deze school was frater Floor Stroeve(Floriberto), die in 1979 afscheid nam. Bij de start van 'wet op het basisonderwijs' in 1985 veranderde de naam Mgr. Zwijsenschool in de Bluysensschool.

- In mei 1953 startte de bouw van de nieuwe Sint-Canisiuschool. Op 21 mei 1954 werd aan de Antoon Derkinderenlaan de interparochiële Petrus Canisiuschool geopend om het groeiend aantal leerlingen in beide wijken te kunnen huisvesten. De aanwezigheid van de fraters duurde hier maar kort. In 1958 vertrokken zij alweer en lieten het onderwijs over aan leken

onderwijskrachten. In 1997 fuseerde de Canisiusschool met de pater Damiaanschool tot Cadans. In 1999 fuseerden Cadans, Bluysen en Bartjesschool tot b.s. 'de Kameleon'.

Parochie H.H. Harten, Graafsewijk

- In 1953 werden in de Graafsewijk aan de Elzenstraat 4 en 6 twee nieuwe jongensscholen met de naam Pater Damiaanschool geopend. De leerlingen van de Willibrordusschool aan de Lagelandstraat verhuisden hier naar toe. De fraters waren op deze scholen werkzaam tot september 1958. Beide scholen behoorden tot de 'Stichting ter bevordering van het katholiek lager onderwijs.' In 1975 werd deze stichting overgenomen door de Sint Jan Stichting.

De Pater Damiaanschool (Elzenstraat 4) fuseerde in 1997 met de St. Canisiusschool. De Pater Damiaanschool aan de Elzenstraat 6 werd opgeheven per 1 september 1969.

R.K. Volksuniversiteit

Daarnaast waren de fraters betrokken bij de oprichting en uitvoering van de r.-k. Volksuniversiteit in de stad. In 1926 werd het eerste initiatief genomen in samenwerking met de r.-k. Werkliedenbond. Het doel van de nieuwe vereniging was: meer algemene ontwikkeling te brengen onder de arbeidersstand. Dit leidde tot de oprichting van de r.-k. Volksuniversiteit 's-Hertogenbosch op 21 mei 1926. In eerste instantie bestond het programma uit 26 wekelijkse woensdagavondvoordrachten. De lezingen werden van beeld voorzien door middel van lantaarnplaatjes. De belangstelling was groot. Ongeveer 100 mannen bezochten de wekelijkse avonden. Aanvankelijk waren deze avonden niet voor vrouwen bedoeld. Deze werden pas later toegelaten. Pas na de Tweede Wereldoorlog kreeg de Volksuniversiteit een subsidie van de gemeente 's-Hertogenbosch.

Afbouw

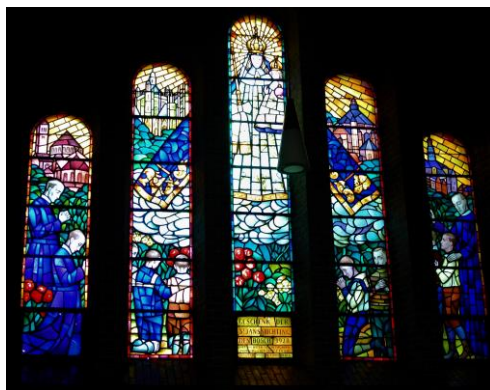
Bij een volgende reorganisatie van r.-k. jongensscholen in Den Bosch, in september 1958, trokken de fraters zich terug uit de :

- Sint-Cathrienschool aan het Kruisbroedershof van de parochie Sint-Cathrien.
- Sint-Aloysiuschool aan de Kempenlandstraat van de parochie Sint-Leonardus.
- Sint-Canisiuschool aan de Antoon Derkinderenlaan van de parochies Sint-Antonius en H. Sacrament
- ULO school Sint-Angelus aan de Wolvenhoek.

Redenen van deze terugtrekking waren: het teruglopend aantal roepingen bij de fraters en de mogelijkheid van de congregatie om zich te richten buiten de landsgrenzen in missiegebieden in Afrika en Brazilië. Bovendien werd het meer fraters mogelijk gemaakt om een academische studie te volgen. Ook wilden fraters zich beschikbaar stellen voor het jeugdwerk. In 1962 waren 12 fraters betrokken bij het jeugdwerk in diverse parochies.

Eind 1958 zijn er van de 23 lagere scholen van de Sint Jan Stichting nog maar 10 fraterscholen over. In 1967 trokken de pastoors zich terug uit de Sint Jan Stichting en in 1973 werd de bisschoppelijk gedelegeerde opgevolgd door een leken-bestuurslid met als speciale taak de pastorale en catechetische verantwoordelijkheid van de Stichting in het oog te houden.

Vanaf 1958 verlieten de fraters steeds meer scholen door verandering van hun taak. Ook op de overgebleven fraterscholen werd het onderwijs gemengd voor jongens en meisjes en werden er steeds vaker vrouwelijke leerkrachten aangenomen. Uiteindelijk werden er overal leken benoemd als hoofd van de school. Halverwege de jaren tachtig was de enige voorwaarde die de Sint Jan Stichting aan de benoeming van een leerkracht aan een katholieke school stelde, 'het onderschrijven van de katholieke identiteit van de school'.

Slot

In de 19^e en 20^e eeuw hebben de Fraters van Tilburg een belangrijke bijdrage geleverd aan het onderwijs en de emancipatieproces van de katholieken in vooral de Brabantse steden Tilburg, Den Bosch en Oss.

De acceptatie van het belang van goed onderwijs voor de ontwikkeling van iedere katholiek en de daarbij onlosmakelijke godsdienstige vorming was een van de speerpunten van het beleid van de Nederlandse bisschoppen, om zo het katholieke volksdeel aan zich te binden en het sterker en weerbaar te maken. De Fraters van Tilburg hebben zich met hart en ziel ingezet om deze doelstellingen te bereiken.

Tot in de jaren vijftig wisten zij, met een ijzeren discipline en individuele zelfopoffering, deze onderwijs- en godsdienstige doelstellingen te bereiken, krachtig gesteund door de parochiegeestelijkheid.

Het onderwijs, gegeven door de zusters, is achteraf door velen vaak ervaren als gedegen, streng maar ook als kleingeestig. Door de benauwende en rigide sfeer van het kloosterleven misten de zusters empathie voor de opgroeiende jeugd, het milieu waarin de meisjes opgroeiden en de veranderende tijdgeest.

Het onderwijs gegeven door de fraters was eveneens gedegen (gericht op parate kennis) en streng (als het nodig was, werd er wel eens een corrigerende tik uitgedeeld), maar de fraters stonden toch open voor de problemen bij opgroeiende jongens en zochten daar oplossingen voor.

In de schoolboekjes werd aan jongens het ideaal van ouders en opvoeders– deugdzaam, ijverige en vrome jongens - voorgehouden, maar er was ook begrip voor het onvermogen van veel jongens (meer gericht op doen dan op denken) om hieraan te kunnen voldoen. De fraters namen initiatief tot vernieuwende onderwijsvormen en methodieken om hier op in te spelen. Ook waren zij actief in het jeugdwerk en hadden zij meer feeling met de veranderende tijdgeest.

80% van de Bosschenaren noemde zich tot in de jaren zestig van de 20^e eeuw katholiek. Vanuit die geloofsovertuiging en/of door aandrang van de parochiegeestelijkheid, kozen verreweg de meeste ouders voor hun kinderen voor de katholieke lagere school van hun parochie. Er waren tot in de jaren zestig in Den Bosch ook wel enkele lagere scholen tot Nut van het Algemeen, protestants-christelijke scholen en openbare scholen, maar zij waren toch ver in de minderheid. De fraters hebben een eeuw lang (tussen 1862 en 1965) een belangrijke stempel gedrukt op het lager onderwijs in de stad.

Begraafplaats van de fraters bij Huize Steenwijk in Vught

In jaren zestig was het emancipatieproces van het katholiek volksdeel voltooid. De noodzaak om hierbij vast te houden aan traditionele katholieke instituten verviel hierdoor. De fraters trokken zich

stilaan terug uit het onderwijs. De overgebleven fraters zetten zich nog jaren in voor diverse sociale projecten in de stad. In 2004 vertrokken de laatst overgebleven fraters in 's-Hertogenbosch vanuit de Sonniusstraat naar het Moederhuis in Tilburg. Missie voltooid !

Omstreeks 2010 kwam er een schandaal aan het licht waarbij ambtsdragers binnen de r.-k. kerk werden beschuldigd van seksueel misbruik van jongens in de jaren vijftig en zestig. Na hier jaren uit schaamte over gezwegen te hebben, traden de slachtoffers hiermee nu in de openbaarheid. Ook de Fraters van Tilburg raakten hierbij betrokken en moesten terecht het boetekleed aantrekken. De fraters die zich hieraan schuldig hebben gemaakt, hebben op de eerste plaats het vertrouwen van jongeren ernstig geschonden en daarnaast de goede naam van de congregatie bezoedeld. Hierbij zijn helaas ook de vele fraters, die zich steeds te goeder trouw en met hart en ziel hebben ingezet voor het onderwijs in deze stad, ten onrechte in een bedenkelijk daglicht komen te staan.

Toine Janssen 2016

Literatuur:

Gedenkboek bij gelegenheid van het 50 jarig bestaan van de Bisschoppelijke kweekschool 1945 ; De Fraters van Tilburg 1844 – 1944 deel 1 en 2, Fr. T. Horsten Tilburg 1951; Fr. E. Verrijt red. in 'Ontmoetingen 'Eeuwfeest fraters 's-Hertogenbosch Uitgeverij Zwijsen Tilburg 1962 ; Parochiegids van kathedrale basiliek van Sint-Jan 1960; Suurlands vademecum – gids voor 's-Hertogenbosch uitgave 1965; De Stichting van de Bisschoppelijke kweekschool 's-Hertogenbosch 1980; Een opleiding onder de kromstaf onder redactie van PAll specialisatie geschiedenis maart 1980; Wij verlaten de bastions Fr. Schoonis e.a. Den Bosch 1980; Als de dag van gisteren Drie generaties Bosschenaren en hun onderwijs Zwolle 1987; Bossche Bladen 2008: J. Luyckx: Interview met frater Jan Smits; Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant . JMM van der Vaart: Hendrik Willem Valk, Rotterdam 2007. J. Smits 2010 Alphen aan de Maas; Pius X- school 1937- - 1997 Paul Kriele 's-Hertogenbosch 1997; Sint-Antoniuskerk 's-Hertogenbosch, Toine Janssen 2007; 'Moge het jou in je verdere leven goed gaan' 88 jaar basisonderwijs in de Muntel – de Vliert, Frits Buijs 2013; Coen Free Bossche Omroep 27-5-2007; 100 jaar Signum Rianneke Mees-Huibers 's-Hertogenbosch 2012; Websites: Bossche encyclopedie; Wikipedia. Cor Lauwerijssen: Puk en Muk site.